

Šľachtici v Leviciach v dobe Esterházyovcov

DÓKA KLÁRA

Jedným z panstiev kniežacej vetvy rodu Esterházyovcov, ktorý vlastnil rozsiahle majetky po celom Uhorsku, bolo v 18. – 19. storočí panstvo Levice. Dostalo sa do rúk rodu na konci 17. storočia v dvoch fázach. Ladislav Csáky, jeden z predchádzajúcich majiteľov, predal svoj podiel roku 1689 kniežat'u Pavlovi Esterházymu a nový majiteľ bol v Leviciach uvedený do držby. Majiteľom druhej časti bol Pavol Csáky, ktorý zomrel okolo roku 1679. Nehnutelnosť zdedila jeho vdova Mária Czoborová. Vdova roku 1695 založila majetok za požičanú sumu 13 000 zlatých Mikulášovi Jaklinovi, ktorý sa neskôr stal barónom. Mikuláš Jaklin získal aj dedičský podiel tretieho brata, Žigmunda Csákyho. Po smrti Mikuláša Jaklina majetok zdedil jeho syn, ale po roku 1732 sa aj tento majetkový podiel dostal do vlastníctva rodu Esterházy.¹

O dobe Esterházyovcov v Leviciach môžeme hovoriť od roku 1702, keď bol o majetkoch kniežat'a vyhotovený urbár.² Ale, ako je všeobecne známe, v nasledujúcom roku vypuklo Rákocziho povstanie a Esterházyovci dostali späť svoje skôr zakúpené majetky až po satmárskom mieri. Správu panstva zriadili v zachovaných budovách hradu. Tu vydával svoje pokyny správca panstva, tu zasadala panská stolica, atď.

Obyvateľstvo, ktoré sa usadzovalo v okolí hradu a postupne stále ďalej od neho, sa organizovalo do desiatok (dekúrií). Tieto boli pomenované podľa ulíc, kde bývali. Členenie podľa dekúrií sa vytvorilo v Leviciach podľa vojenského systému pohraničných hradov, ale bolo aj obvyklým sídelným poriadkom kuriálnych mestečiek a obcí (ktoré nepodliehali zemepanskej vrchnosti) v celej krajine. Na čele mesta stál do konca 18. storočia duktor (v maďarských prameňoch hadnagy).

Esterházy nezorganizoval v Leviciach iba centrum panstva. Už krátko po satmárskom mieri, od roku 1712 sa snažil podriadiť mesto pod svoju právomoc. Levičania však odporovali,

¹ HAINCZ Kálmán: *Léva története a XVII. században*. Levice 1933, s. 84-97.

² Magyar Országos Levéltár (MOL), P 108 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Rep. 23. Fasc. II. No 2006.

odvolávajúc sa na svoje výsady. Roku 1712 začal pred súdom Tekovskej stolice proces proti šľachtickým a nešľachtickým obyvateľom Levíc. Vtedy ešte šľachtici, ktorí tvorili veľkú časť obyvateľstva, dokázali odolávať útokom kniežat'a. Odvolávali sa na to, že oni a ich predkovia bránili krajinu proti Turkom ako vojaci Levického hradu. Preto dostali od hradných kapitánov, ktorí boli zároveň aj majiteľmi panstva, zadarmo alebo za symbolickú úhradu väčšie či menšie pozemky. Donátor potvrdzoval ich oslobodenie spod zdanenia inšcripcími listinami. Mimoriadne veľa majetkov daroval Csáky na konci 17. storočia.³

Esterházy chcel roku 1725 uzatvoriť zmluvu s mestom, aby uplatnil svoje zemepanské práva.⁴ Obyvatelia však považovali jednotlivé články navrhovanej zmluvy za príliš nevýhodné a už v nasledujúcom roku sformulovali svoj písomný protest. Pretože neuspeli, roku 1729 sa v meste začalo hnutie v prospech prijatia podmienok, na ktorých sa dohodla mestská komunita.⁵ Táto „vzbura“ (o ktorej sa ešte zmienime) sa skončila dohodou zúčastnených stránok a Esterházymu sa roku 1732 podarilo dohodnúť a uzatvoriť s mestom zmluvu.

Pre malý chotár prenajal ešte v roku 1724 Levičanom prédiá Géňa a Baratka, za ktoré ako nájomné žiadal 100 zlatých. Za parcely v predmestí a vo vnútornom meste žiadal 200 zlatých. Obyvatelia dávali zemepánovi deviatok, cirkvi desiatok z obilia a vína a platili aj za dve mestské jatky. Svoje víno mohli predávať (čapovať) od 29. septembra (sv. Michala) do Silvestra. Museli opravovať cesty a mosty. Neboli povinní poskytovať záprahy, ale keď zemepán, ktorý býval ďaleko, navštívil mesto, museli mu byť k dispozícii. Táto zmluva určila pomery v meste na celé desaťročia.⁶

Medzitým plynule narastal počet obyvateľov Levíc. Roku 1715 tu spísali 195 rodín. Zasiata orná pôda mala rozlohu iba 43 osmín bratislavskej merice,⁷ lúka bola na 170 koscov,⁸ vinice na 390 kopáčov.⁹ Roku 1720 nebol vyhotovený súpis s odôvodnením, že Levice sú kuriálne miesto.¹⁰ Roku 1723 spísali hospodárstva, ktoré pozostávali z usadlosti, lúky a záhrady, v rámci prípisu na rozdelenie očakávanej zemepanskej dane. Napočítali spolu 444 daňových jednotiek a 9 samostatných záhrad. V súpise sa nachádza aj niekoľko šľachticov, označených ako „dominus“. Počet hláv rodín, ktoré sa mali zdaniť, bol však zrejme menší, ako je uvedené číslo, pretože jedna rodina mohla mať aj viacero hospodárstiev, napr. z titulu dedenia.¹¹ V roku 1732 spísalo panstvo 352 daňovo povinných hláv rodín a v roku 1754 žilo v meste 2937 obyvateľov.

³ MOL P 108. Rep. 23. Fasc. E. No. 206.

⁴ MOL P 108. Rep. 23. Fasc. II. No. 2010.

⁵ MOL P 108. Rep. 23. Fasc. E. No. 252

⁶ MOL P 108. Rep. 23. Fasc. E. No. 269.

⁷ Bratislavská merica ako plošná miera bola plochou, na ktorú sa vysialo 62 litrov obilia (0,25-0,3 árov)..

⁸ Lúka na jedného kosca bola plošnou mierou asi 1100-1200 štvorcových siah (kb. 0,5-0,6 ára).

⁹ Kopáč – plošná miera, ktorá mala veľkú regionálnu variabilitu, v severnejších častiach krajiny asi 120 štvorcových siah.

¹⁰ ACSÁDY Ignác. Magyarország népessége a Pragmatica sanctio korában. In *Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam XII.*, s. 20.

¹¹ MOL P 108. Rep. 23. Fasc. F. No. 246.

Levice, ako kuriálna obec, mali svoje práva nielen z hľadiska zemepanských tiarch, ale aj vojnovú daň platili ako taxu, v jednej sume. V súvislosti s rastom počtu obyvateľstva povinného platiť daň, generálna kongregácia Tekovskej stolice v decembri 1751 (na základe nariadenia Miestodržiteľskej rady) preradila mesto medzi portálne obce, kde sa daň platila osobne.¹² Na základe tohto rozhodnutia boli vyhotovené daňové súpisy. Z nich súpis z roku 1763 obsahuje údaje 410 hláv rodín.¹³ Podľa prvého sčítania ľudu v roku 1785 bolo v Leviciach 644 domov a 3 370 obyvateľov.

Od roku 1787 v Leviciach zanikla hodnosť duktora, miesto neho volili richtára. Podľa predpisov tereziánskeho urbáru mal právo návrhu kandidátov zemepán, bolo treba zvoliť jedného z troch, ktorých navrhol.¹⁴ Z uvedeného je zrejmé, že Levice, ktorým rástol počet obyvateľov a ktoré bohatli z obchodu, sa v období od satmárskeho mieru do 80. rokov 18. storočia zmenili z kuriálneho (šľachtického) sídla na zemepanské mestečko. Súbežne s touto zmenou sa zmenilo aj postavenie šľachticov v meste, ich rola v mestskej komunite i vzťah tejto komunity k nim.

V skúmanom období možno rozlíšiť viac skupín šľachticov. Do prvej patrili rodiny, ktoré mali v Leviciach alebo na ich okolí významnejšie majetky a urodzenosť (nobilitu, šľachtictvo) získali od panovníka. K nim patrili napríklad rodiny Kazy, Farkas, Rainprecht, Szatmáry, Agárdy a Szilvássy.¹⁵ Druhú skupinu tvorili spomenutí inskripcionalisti. Ich daňovú imunitu (oslobodenie od zdaňovania) uznali iba vtedy, ak vedeli dokázať svoje práva hodnovernými listinami. Do tretej skupiny patrili tí šľachtici podľa pôvodu (pôvodní, alebo originálni „zeredeti“), ktorí schudobneli. Svoje väčšie - menšie nezdanené nehnuteľnosti zdedili, alebo si kúpili pozemky, ktoré boli vo voľnom predaji. Do štvrtej skupiny zaradili úplne schudobnených, ktorí mali v meste dom, alebo inú zdanenú nehnuteľnosť. Na ich domy,¹⁶ respektíve nešľachtické pozemky vyrubovali zemepanskú a štátnu daň.¹⁷ Medzi jednotlivými kategóriami neboli ostré hranice. Niektoré šľachtické rodiny vlastnili občas aj zdaňované, aj nezdanené domy.

Roku 1767 vyhotovili súpis šľachticov a ich majetku. V meste vtedy žilo 88 šľachtických rodín. Deväť hláv rodín predstavovalo tzv. cezpoľných (extranei), ktorí nebývali v meste, ale vlastnili v levickom chotári majetky. Okrem toho tu bolo 11 inskripcných majetkov, ktoré sa neviazali bezprostredne na rodinné hospodárstva. 88 šľachtických rodín vlastnilo 103 domov a 53 záhrad, mali zasiatú ornú pôdu o rozlohe 559 a 1/2 merice, lúky o rozlohe 353 koscov, vinice

¹² ŠA Nitra, Pobočka Levice (ŠA Levice) – zápisnice vedenia mesta levice, 7. 12. 1752.

¹³ MOL P 108. Rep. 23. Fasc. II. No. 2013.

¹⁴ MOL P 108. Rep. 23. Fasc. F. no. 381.

¹⁵ WAIGER János: *Léva történelmi leírásához adatok 1875*. Országos Széchoényi Könyvtár Budapest, Kézirattár, Fol. Hung. 1575.

¹⁶ MOL P 108. Rep. 23. Fasc. II. No. 2017.

¹⁷ Posledne spomenutých v protiklade s inskripcionalistami označili ako conskripcionisti (conscriptionus).

na 488 kopáčov, ďalej mali spolu 114 koní, 137 kráv, 78 teliat, 2 101 oviec a 129 ošípaných.

Z 88 šľachtických rodín 9 nemalo nezdanený dom, niektoré rodiny však vlastnili 2 až 5 domov. V domoch v desiatich prípadoch bývali aj želiari, spolu 20 hláv rodín. Z 9 cezpoľných šľachticov len dvaja mali v Leviciach dom. Sedem rodín vlastnilo obilné pole o rozlohe 2-10 meríc, 4 vlastnili lúku o rozlohe 1-5 kosca, jedna rodina mala koňa a dve kravy. Pri osobitne uvedených inskripčných nehnuteľnostiach uviedli konskriptori (súpiscovia) dva domy, ornú pôdu o rozlohe 57 meríc, vinice na 17 kopáčov.¹⁸

Keď tieto údaje porovnáme s portálnym súpisom, ktorý bol vyhotovený približne v tom istom čase, vidíme, že šľachtické rodiny tvorili asi 20 % obyvateľstva a boli podstatne bohatšie, ako zdanené rodiny. Zatiaľ čo zdanení obyvatelia vlastnili 229 meríc ornej pôdy, šľachtici jej mali viac ako dvakrát toľko. V prípade lúk daňovníci mali 37 % (201 koscov), kým šľachtici vlastnili 63 % rozlohy. Ale z viníc vlastnili šľachtici iba 36 % (488 kopáčov z celkovo 1 352). Stav hospodárskych zvierat boli rozdelené medzi šľachticmi a nešľachticmi asi na polovicu, hoci nešľachtici chovali iba veľmi málo oviec. Uvedené údaje nezahrňujú majerské pozemky patriace panstvu Esterházyovcov, ktoré už na začiatku 18. storočia tvorilo 1 671 meríc ornej pôdy, lúk na 500 koscov a 340 kopáčov viníc.¹⁹

Zmluva so zemepánom z roku 1732 určila právne postavenie šľachticov len vo vzťahu k inskripcionalistom, ktorí vtedy tvorili ich najvýznamnejšiu skupinu a neznášali štátne, zemepanské a mestské ťarchy. Neplatili ani tí, ktorí si prenajímali, alebo držali záložným právom inskripčné pozemky. V týchto prípadoch sa totiž daňová imunita vzťahovala nie na osoby, ale na majetok. Mestská komunita žiadala už roku 1726 úplne slobodnú kúpu a predaj takýchto pozemkov. Roku 1732 Esterházy vydal nariadenie, že takéto akcie treba zahlásiť úradníkovi panstva, aby sa predišlo ich zneužitiu.²⁰

Šľachtici mali významnú úlohu v správe mesta. Ako sme už uviedli, na čele vedenia mesta stál duktor, neskôr richtár, ktorému v práci pomáhali notár a prísazní. Od roku 1725 volili aj dvoch perceptorov, ktorí spravovali príjmy mesta a kráľovskú daň. Okrem uvedených k volenému vedeniu mesta patril aj trhový richtár, dvaja poľní richtári (mezöbíró) a strážmajster. Jeden z perceptorov a z poľných richtárov bol volený spomedzi šľachticov, druhý spomedzi nešľachticov. Voľby sa do polovice 18. storočia konali každoročne, potom spravidla raz za 3 roky. Plénum (širšia rada) magistrátu (közgyűlés) volila každoročne predstavených viničnej obce a poverovala zamestnancov mesta (napríklad hajdúsi, pastieri, poľní strážnici, doručovatelia, naťahovači hodín atď.).

¹⁸ ŠA Levice, Inventaria 282, kr. 8. Inventár mi dal k dispozícii Mgr. Peter Tesák, riaditeľ archívu.

¹⁹ MOL P 108. Rep. 23. Fasc. II. No. 2006.

²⁰ MOL P 108. Rep. 23. Fasc. E. No. 269.

Roku 1733 bolo 13 prísazných, z nich 6 reprezentovalo šľachticov. V uvedenom období boli okrem plenárnych aj magistrátne zasadnutia, ďalej sa konali aj zasadnutia na kontrolu účtov. Na magistrálnych schôdzach sa zúčastňovali len členovia užšej rady, kým na plenárnych aj šľachtickí a nešľachtickí obyvatelia, respektíve ich predstavitelia z desiatok. Od 20. rokov 19. storočia si popri nešľachtických desiatkach (dekúriách) vytvorili svoje organizácie aj šľachtici. Dokonca od roku 1846 mali samostatné desiatky šľachtici z vnútorného mesta a z predmestia. V desaťročí pred revolúciou delegovali dekúrie do magistrátu po štyroch členoch, z nich sa vytvorila relatívne stabilná „volená obec“ (választópolgárság).²¹

Funkciu duktora, respektíve richtára zastávali často šľachtici, ale na to nebol zvláštny predpis. Patrili k nim napríklad Ján Krizanich roku 1739), Štefan Csepreghy (1734), František Fábry (1742), Alexander Ujváry (1762), Štefan Farkas (1781), Michal Pataky (1815), Ján Gimesy (1818), Michal Pászthy (1831), Ján Rác (1834) a ďalší. Viacerí z levických šľachticov slúžili ako stoliční funkcionári. Napríklad Ignác Rainprecht bol roku 1829 jej právnym zástupcom, potom podžupanom, Ondrej Péli Nagy bol roku 1831 hlavným slúžnym atď. Viacerí z nich boli hospodárskymi správcami na správe levického panstva.

V prvých desaťročiach 18. storočia levickí šľachtici vystupovali proti Esterházymu na obranu záujmov mesta. Ako sme už uviedli, v auguste 1729 sa začalo hnutie, na čele ktorého stál šľachtic Peter Halász. Od druhej polovice 18. storočia sa však úloha šľachticov v meste zmenila. Esterházy začal v roku 1763 všeobecný útok aj proti nim, hoci naoko chcel urobiť poriadok iba v chotári Levíc. Vedenie panstva rozhodlo, že na lúke o rozlohe jedného kosca povolí chovať iba 5 oviec, pretože lúk a pasienkov bol nedostatok. Toto opatrenie bolo namierené jednoznačne proti šľachticom, pretože oni mali väčšie stavy oviec. Väčšina z nich sa pásala na prenajatých majeroch, ale za to neposkytovali nič ani mestu, ani zemepánovi. V dôsledku týchto nariadení sa proti šľachticom obrátili aj obyvatelia mesta. Sťažovali sa na nich, že zaberajú aj iné časti chotára. Na jar vyhнали svoje zvieratá na lúky, tie spásli mladú trávu, ktorú neskôr už nemohli kosiť.²²

Záležitosť daňovej imunity šľachticov sa stala častou témou sporov aj na zasadnutiach pléna magistrátu. A to nielen pre čoraz menšiu dôkazovú silu inskripčných listín, ale preto, lebo mešťania usúdili, že do rúk šľachticov sa dostáva čoraz viac nehnuteľností, ktoré podliehali zdaneniu. V septembri 1769 sa zdanení obyvatelia Levíc obrátili so svojimi sťažnosťami rovno na Miestodržiteľskú radu.

Sťažovatelia neboli spokojní ani s prácou magistrátu mesta, pretože podľa nich sa tam uplatňoval vplyv šľachticov. V prvom rade žiadali zrušiť funkciu šľachtického perceptora a sťažovali sa proti tomu, že oslobodenie od zdanenia mohla povoliť aj mestská rada.

²¹ ŠA Levice, zápisnice vedenia mesta, 14. 1. 1847.

²² MOL P 108. Rep. 23. Fasc. F. No. 363.

Uvedenú sťažnosť však Miestodržiteľstvo odstúpilo Tekovskej stolici s tým, že treba vypočítať aj druhú stranu.²³ Nespokojnosť sa prejavila aj po roku 1800. Na schôdzkach dekúrií dochádzalo k zvadám. Nešľachtici vystupovali proti šľachticom, ktorí neplatili dane, dokonca aj proti svojim vlastným spoluobčanom, nešľachticom, ktorí mali daňové nedoplatky. Mimoriadne bdelo sledovali portálne súpisy a rozpis vojnovnej dane.

Z právneho hľadiska patrili šľachtici pod stolicu, napríklad pri dokazovaní nobility a iných záležitostiach. V prípade nešľachticov bola kompetentná panská stolica. Mestská rada sa mohla zapodievať menšími kauzami oboch skupín, ak vznikol spor medzi dvoma šľachticmi, alebo medzi šľachticmi a nešľachticmi (ako boli napríklad susedské spory, narušenie majetkových práv, spory o pôžičky), ak o rozhodnutie požiadala jedna alebo druhá strana. Ani mestská rada, ani stolica nemohla šľachtica odsúdiť do väzenia alebo telesný trest. Stávalo sa však, že boli odsúdení na peňažnú pokutu, alebo pokarhanie. Ochranu požívali aj sluhovia a slúžky, ktorí pracovali u šľachticov.

V skúmanom období sa zmenil vzťah mestskej rady a šľachticov. Na začiatku 18. storočia, ako sme uviedli, šľachtici v meste podporovali vedenie proti snahám Esterházyho. Keď sa v druhej polovici 18. storočia, v dôsledku stále väčšieho daňového bremena, nešľachtické obyvateľstvo postavilo proti privilegovaným a nezdaneným, mestská rada bránila skôr záujmy týchto privilegovaných. Keď na začiatku 19. storočia začal klesať počet, vplyv a sila šľachticov v meste, magistrát, pod tlakom svojich nešľachtických členov, sa postavil na stranu mešťanov. Kým predtým kritizovali činnosť mestskej rady daňovníci, teraz to boli v prvom rade šľachtici.

V roku 1830, keď sa časť obyvateľstva postavila proti magistrátu kvôli zadĺženosti mesta a iným problémom, na čelo hnutia sa postavili šľachtici. Ich cieľom bolo dosiahnuť, aby práve odchádzajúce vedenie mesta, ktoré bolo považované za skorumpované, podalo zo svojej činnosti účet. Dokonca na nasledujúcich voľbách dosiahli, že pre nasledujúce obdobie nebol zvolený kandidát zemepána, ale ten šľachtic, ktorý vystupoval najnekompromisnejšie.²⁴

Počas volieb duktora a richtára v Leviciach sa často stalo, že kandidát zemepána nedostal potrebnú podporu, ale „aklamáciou“ rozhodli predstavitelia dekúrií, respektíve prítomní na volebnom zhromaždení.

Aj dejiny týchto volieb sú časťou bojov Esterházyho s mestom, ale to by si už žiadalo samostatnú štúdiu. Je však isté, že šľachta v meste hrala významnú úlohu v tom, že Levice si aj napriek feudálnej podriadenosti dokázali udržať svoju nezávislosť aj v týchto súvislostiach.

Preložil Mgr. Peter Tesák

²³ ŠA Levice, zápisnice vedenia mesta, 26.8.1770.

²⁴ ŠA Levice, zápisnice vedenia mesta, 27.1.1831.